

HARC AZ ÉRTELMES ÉLETÉRT

Vázlat Heller Ágnes portréjához

D É S I Á B E L

1.

(Évfordulók és dátumok.) A filozófia és a tudomány dátumai sohasem akartak versenyre kelni a társadalom és a család ünnepeinek külsőségeivel és formáival.

A gondolkodás és alkotás ideje látszólag lassúbb és szürkébb. Csak a tartalom belső feszültsége és nyugtalansága jelzi, hogy mégis történik valami. De ennek az időnek a tartalmát és ütemét csak később fedi fel a történeti fejlődés. Ezért a tudomány szinte eseménytelennek látszó munkás évei magukban rejtik a későbbi forradalmak izzását és remegését. És ha megérik rá az idő, a hallgatás és a csend külső burkai lepattannak, előttünk áll a történelmi jelentőségű esemény, a fordulat, ami lassan és észrevétlenül készülődött a gondolkodás és tudomány belső műhelyében.

De e tudományos forradalmak és győzelmek a csendes tragikum minden keserű ízét is magukban rejtik. A tudomány mulandósága mindig a diadalával kezdődik. Amikor egy-egy jelentős eredmény közkinccsé válik, akkor máris egy új és újabb, feltörekvő és erőre kapó új irányzat, egy új tudományos igazság bukkan fel. Így hát a tudományos igazságok győzelme néha csak arra jó, hogy elősegítse az új eredmények megszületését. Minden felfelé vezető lépcsőfok csak arra szolgál, hogy magasabbra lépjünk. És egyetlen lépcsőfok sem lehet önmagában véve kizárólagos cél. De az elért tudományos eredményeket sem lehet félredobni mint használhatatlan eszközt, mint Wittgenstein létráját. (Tractatus 6.54) Az utánunk jövő nemzedéknek is végig kell járnia a fejlődés már megtett útját, mert ezen út ismerete nélkül képtelen lenne megérteni a mai helyzetet és a további távlatokat.

Ezért mondhatjuk, hogy az új eredményeknek is egy kicsit meg kell halniuk, hogy rajtuk keresztül és általuk az új törekvések kifejezésre juthassanak.

Lukács György most kibontakozó posztumusz diadala is végső fokon tanítványait igazolja és lendíti előre. Mire azonban a teljes életmű közismert és elismert lesz, már tanítványainak is új tanítványaik lesznek. Itt csak azt jegyezhetjük meg, hogy e folyamatban Lukács viszonylag szerencsés helyzetben van, mert nyilván nem kell majd száz évet várnia, hogy összes művei megjelenjenek. Marx összes művei a még mindig csak folyamatban lévő kritikai összkiadás végén lesznek majd közismertek, és ehhez is még legalább egy jó évtizedre van szükség.

A folyamat lassúsága és kemény belső tartalma miatt mondhatjuk, hogy a filozófia nem szorul ünnepekre és ünneplésekre. Az ünnepekre mindig azok vágnak a legjobban, akiknek csak az alkotás külsőségei maradtak meg. Az előadók, a tolmácsolók és kivitelezők. Amit a zeneszerző, az író, a tudós csendben is megél a maga belsővé vált lázaival, addig az előadó színész, az énekes vagy a tankönyvet író népszerűsítő már komolyan igényli az ünneplést, a tapsot, a hangos elismerést. Aki a lassú történelmi folyamatok szellemében gondolkodik, csak a múlt idő semmiségét érezheti át. Jobban el is viseli az idő múlásának rozsdafogait.

E folyamatban a ritka pihenés szigetei, a körütekintések és a számvetések szerény útjelzők csupán. Mellettük elhaladva a gondolkodók csak a jövő nehézségeire koncentrálhatják a küzdelem és türelem energiáit. A jövőre irányuló figyelem adja meg az erőt ahhoz, hogy elviseljük a múlt uralmának még túlságosan is adós jelent. Hiszen a történelmi idő struktúrájában még mindig nagy szerepe van a múltnak. A jövő csak mint egy lappangó és eléggé fel nem ismert, eléggé ki nem fejtett energiaforrás és útjelző szerkesztés bukkan fel. A jövő teremtő alkotóerejét csak a mindig megújuló forradalmak adhatják meg. A polgár itt nem teremthet semmi újat.

Ki győzi le hát az időt? Csakis az, aki teljes emberi lényegével a jövő felé fordulva csak azt éli át és csak azt szólaltatja meg, ami a léptei nyomán kialakul, mindig azt, ami lesz. És ilyenkor a jelen közönye vagy félreértése, a kortársak suta támadásai és gáncsai elszurkúlnak. A jövőért folytatott harc mindig az alkotó gondolkodó belső műhelyében folyik. Harc folyik azért, hogy a jövő hassa át egész életünket és tevékenységünket. A ránk nehezedő múlt lidércnyomása ellen is csak úgy folytathatunk eredményes harcot, ha a jövőbe nézünk.

Az évfordulók a megtett utat jelzik, az elmúlt időt ünneplik. Aki viszont mindig a jövőre figyel és a holnapra gondol, nem a múltat ünnepli, hanem a jövőt igyekszik meghódítani. A jövőre csak az gondolhat, aki az alkotó és megalkotott időben éli át a jövőt, aki nem fordul hátra, mert az emberiséget csak az mentheti ki a múlt hatalmából, aki nem néz vissza. Mert a visszatekintés mindig azt mutatja, hogy elfáradt a szemünk és jövőt figyelő értelmünk. Mivel a jövő már nem jelent

számunkra izgató és izgalmasan új feladatot, megpihenünk, hát, megállunk, és visszatekintünk a megtett útra.

Egy filozófus életútjának az állomásai és évtizedei nemcsak a megtett utat jelzik, hanem az új feladatok és lehetőségek seregét. Az öt évtized azt jelenti: még nagyon sok munka van hátra. Számoljunk komolyan az erőnkkel és feladatainkkal, mert a csúcs még messze van. A végeredmény szempontjából a megtett út úgyis csak részletkérdés marad. A bogarászó filológia beszél csak minduntalan arról, hogy ki meddig élt és mit adott ki és hogy az évek sora milyen személyes változásokat hozott. Az igazi történelmi értékelés teljes joggal csak az eredményt tiszteli, és feledi a mögötte meghúzódó embert és emberi környezetet. Mellékes, hogy Kant sokáig élt és hogy Spinoza viszonylag rövid ideig.

Csak arról beszélhetünk, hogy a filozófia lassan és nehezen érő gyümölcs. Évtizedek kellenek ahhoz, hogy egyetlen gondolat beérjen és megérjen a kimondásra. És hányan vannak szorgalmas és értő filozófusok is, akik sohasem jutnak el egyetlen igazi gondolat kimondásáig.

Mindez általánosan érvényes törvény. Sajnos nagyon sok fájdalmas tény igazolta. Annál örvedetesebb viszont, hogy vannak azért kivételek.

Ilyen kivétel Heller Ágnes is. Ő már menet közben érett mesterként és tiszteletreméltó serkentőként kiváló eredményeket mutathat fel. Munkásságának értelme, hogy műveiben a tartalom mint példamutató humanitás szólal meg.

2.

(*A jó tanítvány.*) Heller Ágnes jó tanítványként kezdte, és a jó tanítványok legszebb jutalma, hogy maguk is jó mesterek lesznek és jó tanítványokat nevelnek.

Ez a szerepcsera a fejlődésben nyeri el a maga értelmét, és Heller Ágnes mint jó tanítvány most is megérti a jó tanítványok nehézségeit és erkölcsi gátlásait az új, a merész és a különös ténye előtt. Az újért mindig is meg kellett küzdeni. A jó mester ezt a küzdelmet támogatja azzal, hogy a *nem* kimondására is serkenti a félénk kezdőt.

A Lukács György mellett eltöltött több mint két évtized a legjobb iskolának bizonyult. Lukács tanítványai a legnagyobb nehézségek leküzdésére serkentő példát és kihívást kaptak tőle. Ki ne érezne a tanítványok közül titkos vágyat, hogy egyszer méltó legyen mesteréhez és, hogy egyben-másban felül is múlja? Ugyanakkor ez a serkentés visszahatott a nagy mesterre is.

Maga Lukács gondoskodott róla, hogy ezt a kettős irányú serkentést világosan és félreérthetetlenül még életében kifejezze, a budapesti iskoláról írott londoni levelében. (1971. II. 15.) Lukács azonban nemcsak útnak indította tanítványait, hanem olyan útravaló bizonyítványt és

értékelést adott róluk, ami önmagában véve is értékesebb és rangosabb kitüntetés minden akadémiai és egyéb nemzetközi elismerésnél.

Ezekben az üzenetekben kiemelt helye van Heller Agnesnek. Róla három alkalommal szólt Lukács György. Először az esztétika előszavában mondott köszönetet Heller Ágnes közreműködéséért és bírálatáért, mellyel sokban hozzájárult az esztétika szövegének jobbá tételéhez. Másodsor az említett londoni levelében, ahol az új ontológiai irányzat legjelentősebb művének nevezte Heller Ágnes *A mindennapi élet* című monográfiáját, és végül előszót írt e műhöz, melyben újfent megerősítette elismerő véleményét. (Az előszó a mű szerzbhorvát kiadásának élén is olvasható. Nolit-kiadás, Beograd, 1978)

Jó tanítványnak neveztük Heller Ágnest, amikor Lukács mesteri, iskolaalapítói és nevelői szerepéről beszélünk. De azt is jeleztük, hogy az igazi jó tanítvány később maga is jó mester lesz és jó tanítványokat nevel. Aki nem járja végig ezt az utat, csak rossz tanítvány lehet, gondolkodásra és alkotásra képtelen epigon. A jó tanítvány nemcsak gondolati fejlődésének és tudományos becsületének, de magának a tudománynak, a tudomány fejlődésének érdekében is kénytelen sokban megtagadni és módosítani a mester szavát és üzenetét. A mester ezért csak eszmei és erkölcsi példakép lesz, aki bizonyos módszertani kereteket és általános jelzéseket ad az új feladatokhoz. A konkrét megvalósítás és a megfogalmazás mindig eredeti és új. Később még ez a tág és igen általános keret is szűknek bizonyulhat. Minél erősebb és eredetibb tehetséggel rendelkezik a tanítvány, annál tovább halad a maga eredeti útján, annál inkább meghaladja és meg is tagadja a mester számos nézetét.

Ilyen értelemben mondhatjuk el például, hogy Hegel legjobb tanítványa éppen Marx volt, mert a legjobban értette meg mestere forradalmian nagy filozófiájának a lényegét, és ugyanakkor a legradikálisabban túl is haladta azt.

Hogy ez a mestert túlhaladó és bíráló viszony milyen is volt Lukács és tanítványai között, legjobban a tanítványok ontológia-bírálata bizonyítja, amelynek szövege magyarul a *Filozófiai Szemle* 1978. 1. számában jelent meg, szerzbhorvátul pedig a *Kulturni radnik* 1976. 6. számában.

A budapesti iskola tagjai azért is lehettek a szó eszményi értelmében jó tanítványok, mert abban a szerencsés történelmi időpontban kerültek Lukács közelébe, amikor Sztálin halála után világszerte megindulhatott a dogmatizmus és a sztálinizmus elleni eszmei és politikai harc. Az ilyen történelmi időpont serkentő és felszabadító hatással lehet az újra törő merész kísérletezésekre.

A kiindulópont a marxizmus teljes fejlődési képe lehetett, és ebben már nemcsak Lukács művei voltak útjelzők és példaadók, hanem Lukács nagy kortársai is (Gramsci, Korsch, Bloch, Marcuse, Adorno, Benjamin). Míg Lukács ezek munkásságát erős kritikával fogadta, és sokszor egyoldalú merevséggel el is utasította, a tanítványok mind nagyobb meg-

értessel és józan mértéktudással fordultak a szerzők felé, és igyekeztek levonni műveik tanulságát.

A nagy kortársak tanulmányozása azt is lehetővé tette számukra, hogy Lukács műveiből ne a követésre méltó tanulságokat, hanem a negatív példákat is levonják. A hatvanas évek végén, de főleg a hetvenes évek elején vált teljessé ez a felszabadulási folyamat, és már aktív tényezőként kapcsolódhatott be a marxizmus európai folyamatába.

Ez a gazdagodás a legszebb és a legteljesebb módon fejeződött ki Heller Ágnes műveiben. De nemcsak a gondolati gazdagodás és színesedés folyamata figyelhető meg ezekben a művekben, hanem kora új jelenségeinek és eszmei áramlatainak egyre önállóbb és mind merészebb kritikai megismerése is.

3.

(*Fejlődés és gazdagodás.*) Heller Ágnes egyre inkább kiteljesedő életművének csak az első felét ismerhetjük, de ebből nemcsak egy-egy szép alkotás tárulkozik elénk a maga távlatokat feltáró mivoltában, hanem a történelmi gondolkodás szép példája is.

Ez a gondolkodásban az ethosz és a humanitás fejlődési fázisait három összefüggő monográfiában követi nyomon. Az antik görögség, a reneszánsz kora és a mai társadalmi élet problematikája így alkot egységes egészet.

A három összefüggő és egységet alkotó monográfia a mai ember problémájának teljességét tárja elénk. A történelmi fejlődés irányvonalait láthatjuk meg benne, de a mai helyzetet is, a mindennapi élet teljes valóságának filozófiai totalitásában. Ez az emberközpontú filozófiai koncepció a mai társadalmi helyzetre és folyamatokra összpontosítja a figyelmet. Hosszú történelmi utat jár be, hogy ezt a maga teljes mértékében elénk tárhassa.

A monográfia-sort *Az arisztotelési etika és az antik ethos* című monográfia nyitja meg, amely 1958—59-ben íródott, és 1966-ban jelent meg. Ez a könyv nemcsak az antik filozófia és etikum kialakulásáról szól, hanem az antik emberképet a maga társadalmi és történelmi teljességében vizsgálja. Az irodalom, a művészet, a filozófia itt még sokkal szorosabb kapcsolatban van a humánnummal és ennek eszményeivel, mint a későbbi korok kultúrájában. Mi volt az, ami a régi görög demokrácia emberét és kultúráját a mi számunkra is oly vonzóvá, művészi fénytel ragyogóvá és humánnummal áthatott eszménnyé teszi? Mi készítette Marxot is arra, hogy a régi görög kultúráról mindig csodálattal és ihletett lelkesedéssel beszéljen? A kérdésekre a mű csak jelzésekben és utalásokban ad feleletet.

Az 1964-ben írt és 1967-ben kiadott *A reneszánsz ember* tovább mé-

lyíti és aktualizálja ezeket a kérdéseket. A kor és a szintér azonban már sokkal közelebb van hozzánk. A reneszánsz ember nem volt szürke és unalmas kispolgár, nem volt egy hazug és lezárt kis világ foglya, mint a mai ember. A reneszánsz ember a maga egész korával, a történelemmel és a természettel teremtett kapcsolatot. Emberi nagyságának szépsége és történelmi különössége is ebben rejtett. Ezért lehet azóta is utol nem ért eszménykép. És ha ma egy-egy kivételes nagy alkotóról azt mondják, hogy megközelítette vagy egyben-másban el is érte a reneszánsz ember teljességét, akkor ezzel csak azt jelzik, hogy mi milyen távol vagyunk e világ harmonikus és nemes céljaitól és megvalósított eredményeitől.

A monográfiák sorát egyelőre az 1967—69-ben írt és 1970-ben kiadott *A mindennapi élet* zárja. Heller ebben a könyvben nemcsak a mindennapi élet teljességéről szól, hanem a mai ember teljes valóságáról is. A mai ember társadalmi világáról és történelmi megrekedtségének okairól és helyzetéről. A mindennapi élet, amelyben élünk, nem tekinthető életünk és életmódunk keretét és határait megszabó szűk társadalmi keretnek, hiszen a lényegét és az igazságot is feltárja. A mindennapi élet egyben az emberi élet ketrece is, amelyből csak a kivételesen nagy alkotók tudnak kiszabadulni. De ezek is, ha levágják lábukról a láncokat, nemegyszer lábukat is kénytelenek megcsonkítani, mert a láncok belenőttek húsukba és egész életükbe. Vagyis a művész, a tudós, a kiváló férfi csak nagy áldozatok és fájdalmak árán szabadulhat a mindennapi élet fogásából.

Ez a három munka az embereszmény, valamint a humanitás történelmi fejlődési fázisait és sorsfordulóit követi időrendben.

A legújabb és még befejezetlen munka, a több kötetre tervezett filozófiai antropológia első két része, *Az ösztönökről* és *Az érzelmek elmélete* 1973 és 1976 között íródott, és 1978-ban jelent meg. A négy nagy filozófiai tanulmány közötti részeket a részlet- és a monografikus nagyságú tanulmányok egész sora tölti ki. Heller Ágnes ebben a témakörben írta meg az etika rendszerét vizsgáló munkáját és az etika történetének legfontosabb fejezeteit tárgyaló tanulmányait. Mindez azonban csak általános alapvetés a készülő etikához.

E vázlatos áttekintés után, ha végigtekintünk Heller Ágnes eddig megtett útján, akkor egy következetesen végiggondolt és harmonikusan felépített emberközpontú filozófiai rendszert ismerhetünk meg. Mert filozófiai antropológia ez, a szó legszebb értelmében. Hiszen bármiről is szól, mindig és mindenütt azt vizsgálja, hogy az elemzett fogalom, jelenség hogyan viszonyul az ember és az emberi fogalmához és jellegéhez, mit fejez ki egy történelmi fejlődés folyamatában.

Mivel ez a tartalmi egység az ember fogalmában nyeri el értelmét, így a módszer és a felépítés gazdagsága is azt jelzi, hogy itt a filozófia fogalmának a tankönyvekből ismertektől eltérő értelmezésével találkozunk.

Heller Ágnes műveiben egyszerre van jelen a filozófia, a szociológia,

a kultúra elmélete; a művészetelmélet, az etika rendszere és története. Így válik nála a filozófia egységes történettudománnyá, a szó marxai értelmében. Az emberiség helyzetét tárja fel a fejlődés egy-egy szakaszában.

Itt igazán nem találkozhatunk sem régi értelemben vett konzervatív professzori elméletekkel, sem pedig hívös és akadémikus értekezésekkel. Heller Ágnes műveinek stílusa is ezt bizonyítja. Stílusa ugyanis egyre gazdagabb, színesebb, líraian szubjektív lett. Ez csak növeli munkáinak emberi hitelét és közelségét.

Vagyis a nemes veretű szubjektivitás ad műveinek különös értéket és hitelességet. Nemcsak a gondolkodó szólal meg bennük, aki végiggondolta és ítélte műveinek lehetőségét és értelmét, hanem a harcos gondolkodó, aki ezen a vonalon egy másik példaképhez, Rosa Luxemburghoz áll legközelebb. A következetes forradalmiság és a mélyen átértett humanizmus jellemzi Heller Ágnes műveit. Aki ezekben a művekben megszólal, teljes emberként áll minden leírt mondat mögött.

4.

(Tartalom és koncepció.) Heller Ágnes radikálisan gondolta végig filozófiai nézeteit. Törekvése magába foglalja a filozófia történetének pozitív tendenciáit és jövőbe mutató feladatait.

Heller Ágnes nemcsak az emberről, emberi mivoltáról és lényegéről beszél, hanem az ember teljes társadalmi világáról is. Ez a teljesség a mindennapi élet legapróbb jelenségeitől a világtörténelmi távlatokig és tanulságokig terjed. Ezért nem véletlen, hogy filozófiai koncepciójában nem kapott és nem is kaphatott helyet a mai neopozitívizmusra jellemző filozófiai problematika — a logika, az ismeretelmélet, a tudományfilozófia. Heller ontológiai koncepciójának alapja az ember. Ez a koncepció, és radikális végiggondolása, egy megvalósított és harmonikus tartalommal rendelkező új rendszer lett. Olyan rendszer, amely az állandó fejlődés és átalakulás jegyében jött létre. Egy teljes világképet tár fel, de mozgó és alakulásban levő világképet. Éppen ezért állíthatjuk, hogy Ernst Bloch világképe szerkezetileg és tartalmilag is közelebb áll Heller Ágnes filozófiai koncepciójához, mint mestere, Lukács György filozófiai rendszere. Lukács rendszere merevebb, szárazabb és zártabb, mint Bloché. Bloch világképe viszont nagyobb mértékben művészi és antropológiai foganatású, mint Lukácsé.

Nyitott és dinamikus rendszerében a marxista történetiség és Hegel továbbfejlesztett ontológiai koncepciója egyesül. Heller Ágnes filozófiai koncepciója egyaránt magában foglalja a klasszikus filozófia gondolati szabadságát és gondolati tömörségét, valamint a művészetek harmonikus egységét és légkörét. Művei nyomán a filozófus-művész és a művész-filozófus új eszménye bontakozik ki. Az az eszmény, amely oly közel áll

a fiatal Lukács-hoz, később sajnálatos módon beszűkült és elszűkült. Ez a jelleg maradt meg mindvégig, sőt ki is fejlődött Adornónál, Blochnál, Benjaminnál. Aki ismeri Heller Ágnes irodalmi érdeklődését és mély hozzáértéséről tanúskodó irodalmi, művészeti tanulmányait, az természetesen találja, hogy a művészi érzékenység nemcsak műveinek stílusában, hanem a művek gondolati, szerkezeti és teljes emberi világában is kifejezésre jut. Ez a művészi jelleg védte meg legjobban a gondolkodókat a dogmatizmus sablonjaitól, előre gyártott merev formáitól, a múltból vett példák nyomán kialakított rendszerező sablonoktól. A filozófia, a tudomány és a művészet egysége csakis egy ilyen filozófiai antropológiában valósulhatott meg, és ez — messzemenően — egy jövő felé irányuló történetiség koncepcióját tárja fel.

Az emberi életnek és környezetének a mindennapi életben kifejeződő kritikája mind kritikussabb válaszra serkentő kérdéseket állít a társadalmi élet és a társadalmi gyakorlat elé. Hogyan lehet mindennapi életünket is úgy átalakítani és átformálni, hogy összhangban legyen a társadalmi változások igényeivel? A legradikálisabb társadalmi változások mindig megálltak a mindennapi élet és a családi élet kapuja előtt. És ami itt változásként, módosulásként történt, inkább a tudományos-technikai haladás, semmint a társadalmi forradalmak és reformok következménye. A gépkocsi, a tévé, a rádió nagyobb változásokat hozott a társadalmi és mindennapi életben, mint — tegyük fel — a nyugat-európai szocialista pártok működése. Ezzel nemcsak a nyugati politikai pártok tehetetlenségét jelezzük, hanem azt is, hogy a mindennapi életben a technikai haladás és annak eredményei nagyobb átformáló, alakító erőt képeznek, mint a politikai élet tényezői.

Ezzel együtt az ember mindennapi élete is nagymértékben technicizálódik, ami azt jelenti, hogy egyre könnyebb lesz elvégezni a mindennapi munkát és tevékenységet, sőt a szórakozás is szinte tálcán kerül elénk a tévé és a rádió jóvoltából. Azonban a mindennapi élet számos ősi gondja és aggodalma mindez mellett továbbra is megoldatlan kérdés. Az alkoholizmus például egyformán aggasztja a szocialista és a polgári társadalmakat. Ebben mutatkozik meg a társadalmi átalakulások hatástalansága a mindennapi élet és a családi élet terén. Az alkoholizmus, a kábítószer-fogyasztás, a bűnözés, a prostitúció, a kártyaszzenvedély minden technikai forradalom ellenére is jelen van a társadalmi formációkban.

Mindez egy döbbenetes kérdéssort vet fel: vajon meg lehet-e radikálisan változtatni az emberek mindennapi életét, a családi életet, a szabad idő eltöltésének mai formáit? Ezt kérdezzük, és még sokáig kell ezt kérdeznünk, hiszen az emberek ma is éppoly boldogtalanok, ügyetlenek, gyámoltalanok, tévelygők és kapkodók, mint őseik voltak. Ezen a téren a lényeg mit sem változott, csak a külső, technikai keretek alakultak át. Ezért a filozófia egyik legnagyobb kérdése és feladata, hogy tevékenyen

működjön közre a mindennapi élet értelmesebbé, szebbé és boldogabbá tételében.

Le kell hát vonni a közvetkeztetést Marxnak abból a tételéből, hogy a dolgok gyökere maga az ember. Viszont az emberhez mint a dolgok mértékéhez és tengelyéhez csak akkor juthatunk közel, ha teljes emberi közvetlenségét és esendőségét a mindennapi életben ragadjuk meg. A mindennapi életet csak akkor formálhatjuk át, ha gyökeresen megismerjük a mindennapi élet területeit és vonatkozásait, igényét és gátló akadályait.

Változtatni kell tehát azon az évszázados tévhiten, miszerint az ember csak egy dologhoz ért igazán, ahhoz, hogy tönkretegye a maga és mások életét. Hogy egy kicsit is javítson a maga vagy a hozzátartozói életén, nemegyszer hatalmas erőfeszítésre van szüksége. Nagyon nehéz helyrehozni, létrehozni valamit, de nagyon könnyű mindazt, amit hónapok, évek és évtizedek munkájával hoztunk létre, néhány perc alatt tönkretenni. Ez sajnos nemcsak az ember életére vonatkozik, hanem a társadalomra és a történelemre is.

Miért van az, hogy az emberek egyszerű, mindennapi boldogsága és nyugalma néha a legtávolabbi utópiának látszik, holott úgy tűnik, a közelünkben van, csak ki kell nyújtani érte a kezünket? Hiszen a filozófiának nincs is fontosabb és számottevőbb feladata, mint hogy aktívan és tevékenyen vegyen részt ennek megvalósításában; az értelmes emberi élet általános társadalmi feltételeinek a létrehozásában.

A filozófia néha csak a kérdést teszi fel, jelzést ad a fejlődés irányához. A marxista filozófia elsőnek vállalta, hogy a társadalmi gyakorlat aktív tényezője lesz. Vajon ez a társadalmi gyakorlat be tud-e hatolni a mindennapi életbe, hogy átformálja azt és megteremtse az emberségesebb, az értelmesebb életet?

Heller Ágnes kérdésfeltevései ennek az alapvető problémának a társadalmi megoldását készítik elő. Filozófiai, etikai elemzései mind erre utalnak. A lehetséges megoldások felé irányítják a figyelmünket és emberi nyugtalanságunkat. A dolgok lényegéig, a dolgok kapujáig jutottunk.

Ezt a kaput hagyományos polgári életformának hívják.

Vajon be tudunk-e hatolni ennek az életformának az otthonába, minden ember mindennapi életébe, családi életébe, szabad idejébe? Vajon fel tudjuk-e törni a kaput, hogy friss levegő áramolhasson az ódon, pók-hálós, penészes helyiségekbe, az évszázados hagyományok odújába?

A kérdés messze túlnő a filozófia, a tudomány, a művészet, a társadalom-lélektan illetékességi keretein. Kötelességünk viszont, hogy szembenézzünk vele és megválaszolásátban részt vállaljunk. A marxizmus forradalmi szelleme és humanizmusa kötelez erre bennünket.

5.

(*További lehetőségek és távlatok.*) Heller Ágnes eddigi gazdag és tartalmas munkáiban Lukács György életművének nemcsak méltó folytatójaként, hanem korrektora és továbbfejlesztőjeként is megmutatkozott. Rendkívül jelentős ténynek számít, hogy számos új területet és témakört hódított meg, a marxista filozófia számára eddig mellékesnek vagy kevésbé fontosnak vélt területeket. Ilyen a mindennapi élet mibenlétének szerkezete, a szükségletek elmélete, az új marxista értékelmélet kidolgozása stb. Mindezek az eredmények jelentős mértékben járulnak hozzá a marxizmus gazdagításához.

Heller Ágnes hozzáfogott egy átfogó marxista filozófiai antropológia kidolgozásához is. Ennek a több kötetre tervezett műnek az első két része *Az ösztönökről* és *Az érzelmek elmélete*. A marxista etika területén folytatott kutatásai pedig jelzik, hogy egy megírandó etika mennyire fontos és szükséges munka lehet.

Ezt említve arra is gondolunk, hogy a marxista filozófiában még mindig nem született a témakör tényleges igényeihez méltó etikai mű. Ezt az adósságot ez ideig csak hangoztatták.

Lukács György egész életében etika írására készülődött. Bloch is mindig hangoztatta egy etika megírásának szükségességét. Adorno is tervbe vette, hogy a *Negatív Dialektika* után esztétikát és etikát ír. Tervük megvalósítását a halál akadályozta meg.

Heller Ágnes már megírta egy korai etikát, nagyobb tanulmányokban és monográfiákban pedig az etika történetének legfontosabb kérdéseit dolgozta fel. Ha most, a két évtizedes előkészületek, előmunkálatok és résztanulmányok után a tervbe vett nagy etikát is megírja, akkor talán az említett régi és nagy adósság is kiegyenlítődik.

Mindezek alapján állíthatjuk, hogy Heller Ágnes munkássága a magyar kultúra legkiválóbb eredményei közé tartozik. Lukács György után a magyar filozófiai írók közül az ő műveit fordították a legtöbb idegen nyelvre, annak ellenére, hogy a filozófiában ő még mindig fiatal alkotó, akinek gondolkodása még számos meglepetést tartogat.

Mindennek igazi jelentőségét és egyben nehézségeit is csak akkor érthetjük meg, ha Lukács György eddigi életművét vetjük össze, ő szabott oly magas mércét a magyar filozófiának. A magyar filozófiai gondolkodás európai szerepe pedig attól függ, hogy ezt a magas mércét hogyan sikerül majd megtartani és továbbfejleszteni.

A nagy feladatok azonban felemelő szépségük mellett tartalmazzák a kockázatos vállalkozások veszélyeit is. Lukács és Bloch életútja jól bizonyítja, hogy a legkiválóbb gondolkodóknak a legnehezebb a sorsuk. A nagysághoz a nagy nehézségek és nagy akadályok sora is hozzátartozik, mert ellenállások és sokszoros félreértés közepette kell megvalósítani a legnehezebbet. Állandó harcban a múlt hagyományával, mind-

azzal, ami gátolja a fejlődést. A rossz hagyományok, a beidegzett előítéletek, az örökölt sémák ellenében. A marxizmus történelmi és társadalmi szerepe, hogy mindig őszintén és előítéletektől mentesen nézzen szembe a kor minden fontos és tragikus kérdésével, a kor legfontosabb és legfájdalmasabb kérdéseire keressen választ és működjék közre ezek társadalmi megoldásában. A marxizmus ezért állandó önvizsgálatot és egyre szigorúbb önkritikát kíván meg. Az igazi marxizmus ezért valósul meg a legmagasabb szellemi és erkölcsi szinten. Ahhoz, hogy valaki marxista legyen, nem elég a marxista filozófia eddigi eredményeinek alapos ismerete és nem elég a szubjektíve becsületes jó szándék és alkotói szenvedély. A marxizmus alkotói megvalósulásához hatalmas tudás, alkotói sokoldalúság, nagy képzelőerő és előítéletektől mentes elszántság, bátorság kell. Egy olyan erkölcsi alkat, amely a tudomány történelmi hivatását tartja szem előtt, és feladatait ezek szerint igyekszik megvalósítani.

Heller Ágnes ilyen alkat. Munkássága az értelmes életre szólít fel, ezért harcol, annál is inkább, hiszen a történelmi gondolkodás értelme, hogy történelmi cselekvéssé váljon. Az emberi lét csak a maga lehetőségeinek szüntelen kibővítésével és túlhaladásával lehet igazán emberi.